

статията, казвайки ми, че макар да има някои големи недостатъци, тя не е лоша и той ще покани автора ѝ за сътрудник на „Мисъл“. Аз я прочетох пред него и му казах, че статията е ужасно глупава, но сочвайки му редица несъвместими противоположни твърдения. Той настоя, че е добра и препиранията ни бързо доби остър характер. Аз пъхнах книжката от „Общо дело“ пред него и си излязох без сбогом. Това беше нашата последна среща. Чаках го да направи, както винаги, постъпка за помирение; но тоя път очевидно той е чакал аз да го сторя. Това подозрение ме още повече дразнеше. А когато малко дни след това той писа в списанието си за статията на Ст. Минчев и я похвали, макар въздържано, аз му отправих няколко реда на една отворена карта, да ми заличи името от списъка на сътрудниците на „Мисъл“ и да публикува това върху кориците на списанието. Така се свърши¹¹.

НЕИЗВЕСТНА ВАПЦАРОВА КНИГА В МЕКСИКО

РУМЕН СТОЯНОВ

Когато през юли 1988 отидох със съпругата си в дома на живеещия в гр. Мексико колумбийски философ, естетик и университетски преподавател Хуан Мора, не очаквах, че там ще се натъкна на най-неочаквания факт от моите дългогодишни бродения по Вапцаровата диря из португалско- и испаноезичните страни. На тази прощална вечеря в моя чест бяха поканени гватемалецът Карлос Илескас и мексиканецът Хуан Банюелос, поети. Когато зададох дежурния си въпрос — дали знаят нещо, свързано с творчеството на българина, — последният отговори, че притежава три негови издания. На свой ред аз попитах кои са те. Аржентинското, кубинското и мексиканското, отвърна той. Последва размяна на мои запитвания и негови обяснения, защото в петгодишния ми престой там никой не бе и продумвал за местна книга на Вапцаров, продължих с разговори по телефона и накрая отидох на среща с Хуан Банюелос в известната столична книжарница „Ел Агора“, където на спокойствие записах това, което предавам по-долу, изчистено от моите въпроси, целящи да установят кога и как навлиза Вапцаров в Мексико, при какви обстоятелства се появява там книга, за чието съществуване — вече над три десетилетия — у нас дори не подозираме, какво въздействие упражнява то и т. н. На 9. VIII. 1988 Хуан Банюелос донесе кубинското и аржентинското Вапцарово издание и нали не можал да открие мексиканското из книгата си, ще предам разправеното от него в пълния му вид. Доброто познаване на живота и творчеството на Огняроинтелигента, логичната свързаност на данните, посочването на живи хора (неколцина лично аз познавам) без страх, че те биха опровергали нещо, изобилието на подробности не оставят съмнение за истинността на мексиканската Вапцарова сбирка, която не ми бе съдено да издира поради скорошното ми завръщане в България.

„Ние имаме стари книжари, които действително разбираха от книги, четяха много и ни предоставяха новости от Аржентина, не бяха търговци като сегашните. Аржентина беше голямото испаноезично издателско средоточие през петдесетте години. Оттам идваха книги на „Лосада“, „МС“, превзходни преводи от Борхес или от неговите сътрудници. Вапцаровата книга дойде тук заедно с други две — на Мигел Ернандес и не помня още коя. Говоря вероятно за 1955, имам тук едно датирано стихотворение. Живеех в град Мексико, но пътувах до Тукстла, прекарвах там ваканциите, учех тук. Тук купих изданието на Лаутаро, плащах с бонове като студент по право, философия и литература. Книжарницата беше

¹¹. (тоя чуден случай на колективно поумняване. — т. IV, с. 265, р. 27) — (л. 116, р. 13 — л. 125, р. 13) — (Дразнен систематически от довчерашия приятел. . . — т. V, ч. I, с. 52, р. 12)

Заб: споменът от последния десети откъс силно изменен е поместен на две части, вмъкнати в две от главите на мемоарния роман „Затрупана София“ — „Доктор Кръстев“ и „Балконът срещу черната джамия“. Но така, на части и видоизменени те не дават ясна представа за мотивите и повода за скъсане на Кирил Христов с редактора на сп. „Мисъл“ и от там и с другите членове на кръжока около списанието, от който акт се пораждат и всички по-сетнешни конфликти, които троят отношенията между нашите големи писатели в началото на века. Ето защо даваме този епизод — женитбата на Кирил Христов и скъсането със сп. „Мисъл“ — като един цял откъс така, както е бил написан най-напред от поета.

„Избрани книги“, много прочута, на Леополдо Дуарте, баща и син, умряха и двамата, на булевард Идалго, срещу Двореца на изящните изкуства. Тази книжарница снабдяваше по-голямата част от писателите, които се обособихме през петдесетте. В продължение на тридесет години тя беше прочута. Прочетох книгата на Вапцаров, тя беше свързана с нашите политически вълнения. Това бяхме аз и Даниел Роблес Сасо, после към нас се присъединиха Ераклио Сепеда и Оскар Олива, когато образувахме Разбунтувания клас. Гласът на Вапцаров ни интересуваше особено много, защото бе умрял млад, бе осъществил творчеството си за малко години, виждахме авангардната страна на неговата поезия, тъй побратимена с Маяковски, Неруда, Валехо. Преди всичко, заради един световен мотив — Испанската република.

От политическа гледна точка 1954 е годината, когато пада народовластието в Гватемала. Това ни засегна много дълбоко. Запознахме се с Пелисер нея година, с Хосе Ревуелтас, Ефраин Уерта и влязохме в допир с железничарското движение (1955—1958), тогава беше първата му голяма стачка, имаше и стачки на учителите, на телеграфистите. Това съвпаднаше със стопанското разгръщане и заздравяване на национално настроената буржоазия, която не си даваше сметка, че имаше зрелост и в тукашното работническо движение. Имаше политическо неспокойствие и литературно обособяване и не беше никак трудно да ни въздушеви авангардната и политическа обвързана поезия. Аз имам четири стихотворения, написани през 55—56 година, прочетох ги, особено едното от тях — „Кинозала“, може би несъзнателно е вдъхновено от Вапцаровото, макар че би ми харесало да го прочетеш ти, за да видиш до каква степен ме подбуждаше Вапцаров. Също и това другото — „Индяните от Оксчук“, непечатано. Влиянието на Вапцаров идва от беззащитните и потиснатите. Има нещо от духа на Вапцаров и Маяковски в това стихотворение, сега, когато го прочетох безирристрадно, върху пожелялата хартия. Може би му липсва една изгубена част. И друго стихотворение, недовършено, любовно, без заглавие, има известен Вапцаров дух. Обстоятелството, че съм го запазил в тази Вапцарова книга, говори красноречиво, Фондът за икономична култура ни помоли да направим едно принципно изявление ние, петимата поети от Разбунтувания клас, прочети моето и ще намериш същия Вапцаровски и Маяковски дух в моето изявление. Има едно поколение в Мексико, което чете тези обвързани поети и по-специално Вапцаров. Той ми повлия в моето творчество поради една главна причина — баща ми беше работник и очевийно имаше едно непосредствено отъждествяване с Вапцаров, аз не бях от средната класа, баща ми беше железар и затова се отъждествявах с българина повече, отколкото с Елюар например. Баща ми правеше всичко в селото — стругар, кинооператор. В Разбунтувания клас сме петима. Олива чете Вапцаров, аз му заех книгата, също и Хайме Лабастида. Дватама идваха в края на седмицата у дома и четяхме и обсъждахме поезия. Най-много Даниел Роблес чете Вапцаров. В неговата стихосбирка „Витър на рамото“, писана около 56—57 и отпечатана по-късно, се забелязва влияние на Вапцаров, Маяковски, Уитмън. Следвахме заедно право и вместо да ходим на часове, оставахме въкъщи и четяхме тези книги. Те стигнаха до нас в подходящ момент — надигането на работническата класа в Мексико, профсъюзната борба, първото члено съблъскване с правителството, всичко това нарастваше до 68, когато доведе до избиането на манифестиращи студенти на площад Тлателолко.

На нас, тези от Разбунтувания клас, ни се казваше, че не бива да смесваме поезия и политика. Бяха поместени Вапцарови стихове във вестници и списания на левицата, най-вече на Комунистическата партия. Бяха краткотрайни списания, но действително се отпечатваха стихотворения от Вапцаров. Херман Лист Арсубиде, който принадлежеше към мексиканското движение, наречено естридентизъм, той навярно е познавал Вапцаров, защото пътуваше много — СССР и т. н. Ефраин Уерта познаваше Вапцаровата поезия. Неведнъж сме разговаряли с него за поезията на комунистите, питал ме е кои познавах и той беше много отъждествен с тая поезия — беше приятел на Елюар, Еренбург, Николас Гилен, Неруда. „Мъжете на зората“, негова книга, има влияние от поетите на Изтока. Уерта беше много осведомен човек, четеше много, аз ходех у дома му, пийвахме и оттам знам, че той наистина познаваше Вапцаров. Вапцаров беше много известен в кръговете на хората от левицата и обвързани с профсъюзните движения. Разговарях и с Хосе Ревуелтас, казвах му какви автори към прочел, той познаваше много литературата на Изтока, бе пътувал из него и т. н. На нас не ни канеха на четения заради политическите ни становища, например нямаше рецитали на Маяковски. Даниел Роблес, мой приятел, стана директор на Института за наука и изкуство в Чинапас и се отпечатаха малки брошури на Мигел Ериандес, Росарио Кастелянос (стихотворения), Уитмън. Замисълът се роди от Даниел, той беше голям поклонник на Маяковски, Уитмън, Вапцаров. Беше много поривист, роден е през 1933, умря около 34-годишен. Аз съм роден през 32-ра. Тиражът на Вапцаровата книга бе 250—300 броя, за да се опознаят нови поети,

и се подаряваше. Излезе през 57 или 58, по-скоро 58, да. Заглавието беше „Стихотворения“, подбора направи Роблес, съдържаше и малка бележка от аржентинската книга. В едно стихотворение на Роблес има същия Вапшаров дух — „Пиша по стените“, да се изкара, както при Вапшаров, поезията на улицата. Това издание не бе разпространявано в столицата, остана си там като местен факт, дължащ се на ентусиазма на Даниел Роблес. Той има само една книга, умря от язва.

Чел съм Вапшарови стихотворения и от двете чужди издания в моя поетически кръжец. Започнах го през 68 година в Мексиканския национален автономен университет, това е първият поетически кръжец официално учреден в страната, официално покровителстван от официално учреждение. Преди имаше само литературни групи. От 68 насетне аз чета на моите момчета и момичета в кръжеца Валехо, Лорка, Елоар, Маяковски, Вапшаров, Неруда, Незвал, Брехт, те са моите бойни коне. Момчетата искаха да опознаят революционната поезия. Първо говорех за поета, в случая — за Вапшаров, засягах биографията. Момчетата винаги се въодушевяваха от неговата борба, от неговата смърт. Представи си — момче, участвувало в студентското движение през 68, се натъква на поет, отдал живота си за своите идеи, на това отгоре и превъзходен поет. Имаше двама поети, които много възторгнаха момчетата — Ернандес и Вапшаров, защото са умрели млади. Четях по няколко стихотворения от твоя сънародник. Имаше едно негово стихотворение — „Епоха“, то се харесваше много, защото говореше за Мексико, това го правеше съвременно на момчетата. Аз четях от българските стихотворения след моето изложение, понякога след кръжеца продължавахме у дома на някое момче и изчитахме цялата аржентинска книга. После идва реакция — след клането на студенти в Тлателоко младежите биват обработвани, като им се превъзнася необвързаната поезия и има едно поколение, което не иска да знае за политическа поезия. От 68 до 74 аз четях в кръжеца Вапшаров. После самите момчета казваха, че искат друг вид поезия. А преди това присъстващите правеха коментар върху чутите Вапшарови творби. На момчетата твоят земляк им харесваше, загдето е свързал партийното си участие с поезията. Някои се разочароваха от левите партии в Мексико и че в България това се е осъществило, а в Мексико — не. Сред участниците в моя кръжец по онова време, с които разглеждах българина, ще ти посоча Марко Антонио Кампос, Давид Уерта, Кира Галван, Елена Милан, Марио Флорес Кастро, Хуан Хосе Оливер. Те всички издалаха книги. Това не означава, че бяха повлияни от твоя поет, но те действително го познаваха.

Съвпадението, че когато аз чета българина, съм замесен в работническото движение и траковката на темата у Вапшаров са причина той да стига до мен въпреки превода. Вапшаров ме въодушеви както в партийното ми участие, тъй и в начина ми да пиша. Мексиканската поезия от него време беше изтънена, нежна, упадъчна, здрачна, нямаше поети, които да следваме, нямаше образци на силна, яка, отворена поезия. Затова четяхме чужденците — Неруда, Вапшаров, Маяковски. Условията на Мексико вече изискваха друга поезия, затова бяхме зле посрещнати, тя от Разбунтувания клас. В седемдесетте години, когато започна изгнаничеството на писателите от Южния конус и Центроамерика, в малки кръгове отново почнахме да четем Вапшаров, изведнъж чета на момчетата си в кръжеца тая революционна поезия, открихме я повторно. Между тия нови слушатели на българския поет са Тулио Рамирес от Хондурас, Диана Белеси от Аржентина, също и перуански поети, които бяха тук, Мигел Доносо Пареха от Еквадор. Някои участваха в моя кръжец, тогава малко международен, други ми бяха приятели и така по тези две линии им четях Вапшаров. Четях Маяковски и Вапшаров също в поетически кръжец в град Сан Кристобал де лас Касас. Това ставаше от 76 до 80-та година. Всеки месец отивах там, в моя роден щат, и четях тази поезия, понеже имаше много изследвачи на индианска поезия, извиха от Съединените щати, Франция, Дания, Швеция, работеха за ЮНЕСКО, пишеха, мизозина бяха езиковеди, антрополози, превеждаха от индианските езици стихотворения на испански. Аз четях Вапшарови работи и на двуезичните ни маянци — целтали и цоцили. Вапшаров много им допаднаше, въодушевяваха се, имаше едно отъждествяване с Вапшаров от страна на индианските поети. След едно такова четене някакъв датски поет ми говори, че Вапшаров го заинтересовал, че го намирал за много важен, като Маяковски. Вапшаровото издание в Чиapas бе от около 25 страници.“

Разказаното от Хуан Банноелос изисква някои допълнения, които да го направят по-ясно за нашия читател. По реда на изложението, те са следните. Лосада и МС се наричат две издателски къщи в Буенос Айрес. Тукстла Гутierrez е столица на мексиканския южен щат Чиapas, където обитават различни маянски народности. Фонд за икономична култура е най-важното мексиканско издателство понастоящем. Петима младежи — Хуан Банноелос, Оскар Олива, Хайме Лабастиди, Ераклио Сепеда, Хайме Аугусто Шели на два пъти се обединяват в колективни поетически сборници — „Разбунтуваният клас“ (1960), като става дума за клас на житно растение), „Завземане на думата“ (1965) и групата остава в мекси-

канската литература на ХХ век под първото название като задружен порив към поезия, обвързана с обществения живот, с ежедневиия бит, като отхвърляне на чистото изкуство. Даниел Роблес Сасо трябвало да бъде шестият разбунтуван клас, обаче не влиза в едноименния сборник, понеже не бил в столицата и вече нямало време издателството да чака неговите работи. Карлос Пелисер е от най-големите мексикански поети, Хосе Реуелтас е сред най-значителните прозаисти на страната, комунист. Росарио Кастелянос е именита поетеса и белетристка, преждевременно умряла. Малко преди Олимпийските игри в Мексико (1968) въоръжените сили откриват стрелба по отишлите да манифестират студенти на столичния площад Тлателолко и мюзина падат покосени, неофициално се говори за стотици жертви, истинският им брой не е установен. Кръжецът на Баноелос и до ден днешен запазва славата си на особено ценен от младите, директен възможност да разменят мисли за поетическото майсторство и за лично то си стихотворчество. От някогашните участници в него, Давид Уерта е син на Ефраин Уерта. Башата, покойник, оставя дело, което оглавява едното от двете основни течения в съвременната мексиканска поезия — близкото до всекидневния човек, най-грубо речено. Другото е водено от Октавио Пас — на свърхерудираното, интелегентско писане, пак най-едно казано. Естридентизмът (1922—1925) е мексиканската разновидност на авангардистките литературни изми.

Изнесеното от Баноелос, който освен поет е и разказвач, университетски преподавател по литература, издателски работник, налага следните заключения. Аржентинското Вапсарово издание наистина е обикаляло надлъж и напир из Латинамерика. В Мексико, на хиляди километри от Буенос Айрес, то не е било шепа заглавия, останали чужди в местния литературен кипез, а е влязло в обръщение, заело е свое място, упражнявало е въздействие. Баноелос прави важни разкрития в няколко посоки. Той е единственият поет, на когото съм попадал, да говори конкретно, по заглавия и автори, за Вапсарово влияние — върху собственото си идейно и поетическо развитие, както и върху друг творец, Роблес Сасо. Пиринският певец е бил четен от повечето членове на Разбунтувания клас, включително и от случайно отпадналия от нея Роблес, ще рече, групата се е изградила в осезаем допир с българския майстор. Той е излязъл от аржентинската си книга, негови творби са били препечатвани в тамошни издания, разширявайки още повече своя обхват, за да стигне до ключовия Ефраин Уерта. Цяло едно мексиканско поколение чете Вапсаров — заявява Баноелос, чиято е заслугата великият банскалия да проникне и сред двуезични индиански поети от различните маянски народности на щата Чиapas. Впрочем, и „Стихотворения“, дължащи се на Даниел Роблес, са били четени пак в този щат, поради което е напълно възможно във от кръжочната дейност на Баноелос Вапсаров да е отишъл в социалски, чамулски, целталски и прочие ръце. Мексико е първостепенна притегателна сила за цялото испаноезичие и съвсем естествено виждаме как са се запознавали с българина интелектуалци от САЩ, Латинамерика, Европа. Тези радостни неща водят неотменно и към нерадостни размисли. След като в продължение на тридесет години въобще не сме чували като за издадената Вапсарова книга, колкото и скромна по размер да е тя, така и за всичко друго, споделено от Баноелос, то колко ли хиляди други „дребни“ факти за българското културно присъствие в 450-милионната испано- и португалоговореща общност затрива нашата нехайност към тях? Към осемстотин вълзаля броят на дипломираните ни испанисти, пък нито един-единствен не се е хванал системно да събира и проучва пръснатите из вековете и континентите многобройни сведения за България. Безотговорност? Неподготвеност? Късогледство? Нихилизъм? Отговорът, какъвто и да бил той, в същността си е болезнено избличаващ. По-приятно би било да приключим, основателно, че в Мексико, както и в други от изследваните тук страни, Вапсаровата поезия навлиза на вълни, застигайки различни поколения, че разпространението ѝ там е незавършен процес, в който дейно се включват и хора като Баноелос, които не са я нито превеждали, нито издавали, нито писмено разглеждали.